

Emlékezés Nagy Györgyre, a Magyar Köztársaság úttörőjére

HETVENÖT ÉVE SZÜLETETT MEG AZ ORSZÁGOS KÖZTÁRSASÁGI PÁRT

*„Gyönyörűségem telik a Te bátorságodban.
Bátor vagy s tarts ki, légy magyar, kul-
túrás és székely. Ha ezer cinikusság ér
is: ma már Veled vagyok.”*

Ady Endre levele Nagy Györgyhez 1911-ben.

A bérház, József körút 33, ott áll a sarkon a pesti körúton, félig szemben a Rákóczi térrel. Mikor legutóbb, közel egy éve, arra jártam, éppen állványok ölelték. Ideje volt a tatarozásnak.

Megálltam a túlsó oldalon, régen ott állt a fűszeres boltja, kék sapkát hordott a segéd. Néztem az emeleti erkélyt, a vastag oszlopok tartotta kőkorlátot, a szárnyas ablakok sorát, a hálóét, az én szobámét, utána jött az ebédlő. Az irodák az udvarra nyíltak, ezt is viszont akartam látni, öreg, megviselt lépcsőházakon át kapaszkodtam az emeletre. Elöttem az ajtó, kilincsen megzöldült a réz, névtábláján idegen a név, németes hangzású. Rosszkedvűen léptem ki a kapun. De az emlékezés elsárgult fotói egyre tovább peregtek.

Igen, ott állt a könyvszekrény a dolgozószobában. Két oldalt hosszú üvegajtó, középen keskeny az üveg, mögötte sorakoztak a költők. Petőfi és Arany, Vörösmarty meg Tompa, utánuk jött Ady szürkés kötésben, Babbitson kék volt a fedél. Balra a szárnyas részben pár Jókai, inkább Mikszáth, Krúdy, Móricz Zsigmond, Benedek Elek éppen Kríza mellett. Aztán Balzac, Victor Hugo, France és Flaubert s a többi francia. Angol, német alig, az oroszok közt Tolsztoj és Dosztojevszkij, mellettük Turgenyev, valamennyi fekete recés kötésben, címük arany betűkkel préselt. Jobb oldalon a történelem. Könyvek Dózsáról, Rákóczit idézi Szekfű és Ballagi, utána Kossuth, amint üzen és óv a messzi földről. Nem minden könyv magyar, bőven van francia, külön sorban áll a forradalom kora. Lamartine neve rémlik fel bennem.

És a képek? Petőfi és Kossuth, Rákóczi díszes öltözetben, 1793-at metszet idézi, egy másikon Arad hitvány bitói s egy kisméretű olaj, rajta szénaboglya, a jobb sarokban a festő neve, keresztnév nélkül áll, hogy Tornyai.

Nézem a házat és megered az eső vagy inkább csak szítál. Akárcsak 18-ban, mikor ott állt velem a balkonon és megemelt, hogy jobban lássak. Zajos volt az út, katonákkal teli kocsik vonultak, újjongó a lárma és az ablakokból szállt az ósziróza.

A barna kapu eléggé kopott. Ezen léptünk ki, mikor jött velem, a korhátáron aluli diákkal, vizsgára várt az elemi. Komor szoba, igazgatói asztal, némán fürkésző szemek. Előre vetem lábam, apámra nézek, szavalok. „Akaszszátok fel a királyokat!” — Petőfi verse. Hamar jeles, szabadulni kell az ifjú lázadótól. Apám arcán látom a mosolyt, hazafelé szaporák a léptek. A kapu

* Írói név. A szerző Nagy Györgynek Kanadában élő fia.

mellett darabokban fekszik az ügyvédséget jelző kis zománcos tábla, míg távol voltunk szilánkokra törték bitangkedvű pogrom-legények. Most is üres a helye.

Emlék emlék hátán, ahogy visszanezék. Ki is volt ő, a magas, hollófekete hajú férfi? Nekem apám, erre mindenkinek futja. Talán másnak mást jelent a név, ha van ugyan, ki emlékszik reá. Akárhogy van előrángatom, kifödlelem emlékét a márványkő alól. A kövön név áll, alatta évszám, a betű már régen megkopott:

NAGY GYÖRGY
1879—1923

Valaha ő fogta a kezem, most én fogom meg rég elporladt kezét, úgy vezetem végig fájdalmas életén. Tövises sorsa volt. Talán nem is szokatlan. Hogy is mondta Ady: „*Ki magyar tájon nagy sorsra vágyik, rokkánva ér el az éjszakáig.*” És ő nagy sorsra vágyott. Idézzem hát, inkább önmagamnak, áldott-áldatlan harcait.

Útmutatóm néhány parlamenti beszéd, a folyóirat, amit szerkesztett, több újságcikk megfakult, régi száma, barátok és ellenségek egy-egy elejtett valómása, sok családi emlék bágyadt fénye és újabb cikkek vagy tanulmányok róla szóló pár sora.

BELEPŐJEGY A POLITIKÁBA

Apám Erdélynek egyik falvában született a kiegyezés korának burája alatt. A többgyermekes lófőszékely család, mely évszázadokon át Dávid Ferenc hitvallását követte, filléres nyugdíjból nehéz gondok közt élt. Apám az idősebbik fiú, körötte a testvérek éhes szája és egy korán megözvegyült anyja. Őt küldik tanulni, majd segítsen rajtuk, addig ösztöndíj, kell a jeles hozzá s tanítson másokat, ne kerüljön pénzbe. Hosszúk és kemények az évek, de mikor az oklevelet kezébe adják, ő a legfiatalabb ügyvéd a hazában.

Irodáját Sepsiszentgyörgyön nyitja meg, közben a Székely Újság munkatársa, néhány hét után a Kossuth Kör elnöke. Még alig huszonöt éves, mikor Kossuth Ferenc egyik körútja során megismeri. Tetszik neki a lelkes ügyvéd, jó függetlenségi matéria, és miután az idősek is roppantul dicsérik, meghívja őt a pártba, képviselőjelöltséget ajánl.

A Függetlenségi Párt abszolút többségét eredményező 1906-os választás után apám, mint a csíkszentmártoni kerület küldöttje lép be a képviselőházba. Megilletődött, de nem bátortalan. Sorra veszi a párt választási ígéreteit, beváltásukat kívánja. Az általános, egyenlő és titkos választójogot, az önálló bankot, a magyar vezényleti nyelvet, a darabont kormány fejének vád alá helyezését; csupa olyan igény, amiről Kossuth a császárral kötött titkos paktumban eleve lemondott. Ez volt az ára a császári hozzájárulásnak, így született meg a koalíciós kormányzás, így teljesült régi vágya, miniszter lett belőle. Kossuth Lajos fiából Ferenc József minisztere.

Apám persze mit sem tudott az áprilisi paktumról, de azt látta, hogy Wekerle, a függetlenség konok ellensége, a miniszterelnök és Andrássy, a tisztességes választójog kerékkötője a belügyminiszter. Hamar felismeri, Kossuth nemcsak önmagát és a pártot, de a függetlenségi eszmét is eladta a bárosnyszékért. Még Lipót-rend is lehet a jutalma.

Apám felháborodását nem tudja, talán nem is akarja véka alá rejteni. Most már a Függetlenségi Párt által javasolt törvényeket, köztük a „cseléd-törvényt” is bírálja és változatlanul számon kéri az elalkudott ígéreteket. Nem tapintatosabb a román párt vezetőivel szemben sem. Jól ismeri a Székelyföldet, a magára hagyott nincstelen székelységet és nem titok előtte a Bukarestből szított magyargyűlölet, a román irredentizmusnak már kevés az önkormányzat, Erdélynek Romániába való bekebelezését sürgetik. Közben Popovici és Maniu, a magyar parlament román vezérei, Ferenc Ferdinánddal fognak össze, hogy bécsi központi kormány fennhatósága alatt az országot hat tartományra osszák. Apám nem ok nélkül szögezi le parlamenti szűzbeszédében, hogy politikája *„a szeretet, az igazságosság, a demokrácia politikája, amely egyforma jogot biztosít minden állampolgárnak és így nem engedi meg a nemzetiségek elnyomását, de azok szupremáciáját sem”*. Így vált egyszerre népszerűtlenné saját pártjának és a nemzetiségi pártoknak a vezetői előtt.

Rövidesen levonja tarthatatlan helyzetének tanulságait. A legbátrabb hűsz képviselővel kilép a pártból és megalakítják a Függetlenségi Balpártot, a képviselőház legbaloldalibb pártját. Kossuth már nemcsak ingerült, de aggodalmas is. Attól tart, hogy ezzel megindult a párt bomlása és gyanúja nem sokkal később helyesnek bizonyult. 1909-ben bekövetkezik a pártszakadás, egy jobboldali Függetlenségi Pártra Kossuthnak, és egy baloldalira Justh Gyulának a vezetése alatt. Apám mindig tisztelője volt Justhnak, „ő az egyetlen, aki átérzi az ellenzéki hivatás nagyszerűségét”, természetesen tűnt hát, hogy a Balpárt, amelynek különállása most már értelmét veszítette, beolvadjon a Justh-pártba. Apám ennek jelöltjeként indult régi kerületében az 1910-es választáson.

A Függetlenségi Párt vezetőinek négy éven át elkövetett valamennyi hibája, bűne drágán bosszulta meg magát. A kiábrándult választók elfordultak a párttól és a korábbi 256 képviselővel szemben a két függetlenségi párt összesen sem tudott még 100 mandátumot sem összehozni. Győzött a Munkapárt, Tisza ismét ráerőszakolhatta feudális uralmát a nemzetre és módot adott Ausztriának arra, hogy bekergesse az országot a végzetes háborúba, amire nagyon is kétélű katonai erőszak nélkül, sohasem lett volna képes egy valóban kossuthi elveket valló függetlenségi többség esetén.

Apám ezen a választáson, a bosszútól fűtött Kossuth egyébként a párt-kívülinek álcázott munkapárti jelöltet támogatta, így sem bukott volna meg, ha külön belügyminiszteri utasítás nem megy, az izgága Nagy Györgyöt nem szabad a parlamentbe visszaengedni. A helyi hatóság nyomban eleget tett az utasításnak. A főszolgabíró nem elégedett meg a szokott csalással, visszaéléssel, hanem brutális erőszakot alkalmazva még abban is megakadályozta, hogy kerületét bejárja, bizalmiait sora lefogatta és csendőrszuronyral akadályozta meg, hogy székely híveinek százai — három falu férfitársasága — eljusson a szavazóhelyiségig. Estére már mehetett a jelentés, Nagy György 102 szavazattal kisebbségben maradt.

MEGALAKUL AZ ORSZÁGOS KÖZTÁRSASÁGI PÁRT

Egyre radikálizálódó apámnak, akit az óriás apa törpe fiának árulása és a munkapárti vad erőszakosság kiszorított a politikai élet küzdőteréről, ha nem akart visszavonulni, egyetlen lehetősége maradt: önálló párt alapítása. Első lépésként ügyvédi irodáját a központibb fekvésű Hódmezővásárhelyre

helyezte át, a környék mindig jó talaja volt a függetlenségi gondolatnak, és miután családot alapított, 1911 októberében megindította folyóiratát. Címe egyúttal célja is: *Magyar Köztársaság*. A lap, előfutára a pártalapításnak, minden hó 14-én jelent meg, hogy ezzel is emlékeztessen 1849. április 14-ére, a debreceni trónfosztás napjára. Apám Habsburg gyűlölete kétségtelenül velejéig hatott. A magyarság érdekeit semmibevevő, idegen szellemtől áthatott négyszáz éves Habsburg-uralmat hazánk legsúlyosabb csapásának tekintette, súlyosabbnak a tatárjárásnál, a mohácsi vésznél. „*Vérük más, érzésük elütő, gondolkozásuk rokontalan*” — állította róluk. Emlékezett és emlékeztetett, hogy a sokszáz éves elnyomás népünknek nyomort, nem szűnő szenvedést hozott, míg a nemzet árulói óriás birtokokat, grófi címeket kaptak jutalmul. Köztársasági hitvallása felfogásának természetes következménye volt.

Apám felfogása és a kor többi progresszív politikusának beállítottsága között volt egy alapvető különbség. Apám, ellentétben velük, soha nem bízott abban, hogy a mindenkor dinasztikus érdekeket szolgáló Habsburg császár idején, legkevésbé az özvegyek és árvák könnyétől kísért, autokrata Ferenc József és a nem is titkoltan magyargyűlölő Ferenc Ferdinánd uralkodása alatt, az alapvető demokratikus követelmények és a kiváltságokat gyökeresen felszámoló szociális reformok megvalósíthatók. Arról is meg volt győződve, hogy a bécsi udvar ezúttal is, akárcsak a múltban, a *divide et impera* jól bevált jegyében meg fogja akadályozni a megbékélést célzó közeledést a nemzetiségekhez. Lehetséges-e, hogy a „naiv idealista” Nagy György korának egyik legrealistább politikusa volt?

A lapnak már az első száma feltűnést kelet, apám vezércikkében támadta a habsburgokat és a következőkben erre még csak ráduplázott. Közben írók és költők üdvözölték, Ady levelet intézett hozzá, majd cikkben, versben örökítette meg a nevét. Nem meglepő, hogy az ügyészség is felfigyelt, vádat emelt ellene királlysértésért, ez a gyakorlat majd minden szám után megismétlődött — igazságügy-miniszteri utasításra. Az ország közhangulatát kifejező sorozatos esküdtszéki ítéletek viszont csak növelték népszerűségét.

Hamarosan megkezdődtek az előkészületek a pártalapításra, amelyet népgyűléssel kívántak egybekötni. A budapesti engedély megtagadása után Makóra tervezték az alakulást, a rendőrség ott sem engedélyezte. Okulva a tapasztaltakon Budapestre hívták a párt leendő 49 tagú vezetőségét és a rendőrség éberségét kijátszva — népgyűlés mellőzésével — 1912. szeptember 7-én megalakították az Országos Köztársasági Pártot.

A párt elnökévé apámot választották, a többi vezető többnyire a vidéki lapszerkesztők, ügyvédek, függetlenségi pártkörök elnökei, református lelkészek sorából került ki, olyanokból, akik apámmal együtt vallották, hogy „*Tiszta rendszerré vált romlását langyos ígéhirdetéssel, óvatos sóhajtasokkal nem lehet feltartóztatni*”, és akik a lakosság szélesebb rétegeivel tartottak állandó kapcsolatot.

Az alakulást követően nyomban megindult a tömegbázis kiszélesítésére a tagok gyűjtése, a helyi pártkörök szervezése. Egyedül a városi munkásság agitálása maradt el, apám a szociáldemokratákat, velük együtt szólalt fel a Választójogi Szövetség gyűlésein és tüntetett a Balkán-háború ellen, természetesen szövetségesének tekintette. Biztatást jelentett a párt számára az eszme terjedésének számos bizonyítéka. A király év végi látogatása során a munkások ezrei éltették a köztársaságot, 1913 januárjában pedig az engedély megta-

gadása ellenére megtartott makói népgyűlésen — a rendőri jelentés szerint — 4000 (fő) jelent meg. A rendőrkapitány lélekszakadva üzent Pestre, hogy „a köztársasági eszme a legszegényebb lakosság körében tetszetős jelszóvá vált”.

Bécs már korábban felfigyelt a mozgalomra és megtette az általa szükségesnek tartott intézkedéseket. Az osztrák kormány utasítására a bécsi rendőrség nyilvántartásba vette a párttagokat, a trónörökös pedig átíratban követelte a magyar kormánytól a mozgalom erélyes elfojtását. Joggal tartott tőle, hogy a kis palánta terebélyesedésnek indul.

A bécsi aggodalom nem volt alaptalan. A párt programjában nemcsak Ausztriától független köztársaságot követelt, hanem olyan veszedelmesen radikális és a monarchia egészében futótűzszerűen népszerűvé válható követeléseket is támasztott, mint a nagybirtok, ideértve a hitbizományokat és a holtkézi birtokokat is, felszámolását jelentő földreform, a progresszív adózás, a közegészségügy államosítása, az agkori biztosítás, mindezt megtévezve az általános, egyenlő, titkos választójog és az egyesülési, gyülekezési és sajtószabadság követelésével. És hiába mentek a sorozatos belügyminiszteri utasítások, hiába gúnyolódott „az operett-figurákon” a pesti bérsajtó, a kormány végül is kénytelen volt cserdőr karhatalmat összpontosítani a pártnak 1913. április 14-ére ísmét csak Makóra kitűzött első közgyűlésére. És ami a kormány számára még kínosabb volt, a csendőrszurony látványa nem volt eléggé elriasztó, igénybe is kellett venni a fegyvert, úgy kellett az éttermekből, magánlakásokból kiverni az összegyűlteket és végül is letartóztatni őket. Volt köztük értelmiségi, kisiparos, kétkézi munkás, agrárproletár, a lakosság széles spektrumának majd minden színe képviselve volt.

Tisza, ha meg is bukott, mint államférfi, jó politikai szimattal rendelkezett. Egyre növekvő nyugtalansággal figyelte az esküdtsékek felmentő ítéleteit, a miniszteri utasítások eredménytelenségét, a párt külföldi visszhangját, elsősorban Franciaországban és Amerikában, ahol magyar köztársasági körök alakultak és az sem kerülte el a figyelmét, hogy a párt alig néhány hónapos működése alatt az olasz és a portugál köztársasági pártokkal is felvette a kapcsolatot.

Tisza jól tudta a történelmi leckét, a gátat szakító árvizek egy-egy csermelyből indulnak el. Elhatározta, hogy az alig nyolchónapos, de a Függetlenségi Párt retorikás ellenzékiességénél sokkal veszedelmesebbnek mutatkozó Köztársasági Pártot megfojtja, és a gúnyosan lekicsinyelt mozgalom ellen olyan törvényt szavaztatott meg, amilyennek a budapesti büntetőjogi tanszék akkori tanára szerint a zsarnoki, cári Oroszország törvénykönyvében sem volt párja. A jogászörökben Nagy Gyurka-lexnek nevezett 1913. évi XXXIV. t. c. fogházbüntetéssel sújtja a köztársasági mozgalomban való pusztá részvételt is és kiveszi az eljárást az esküdtzék hatásköréből, méghozzá jogállamban páratlan módon — *visszamenő hatállyal*. A korábban operettfigurának nevezett köztársaságiak hirtelen veszedelmes forradalmároknak minősültek.

A törvény megszavazása után, amelyet a Függetlenségi Párt egyetlen zokszó nélkül vett tudomásul, ismét elégtelenre vizsgálva történelmi felelősségtudatból, apámnak két választása volt. Vagy vállalja a börtönt és akkor a párt elveszíti mozgó erejét, vagy átkereszteli a pártot, amely állítólag már 75 000 tagot számlált és száz kerületben kívánt jelöltet állítani az 1914-ben esedékes, a háború miatt azonban végképp elmaradt választásokon és új név alatt változatlan programmal, de a köztársaság követelése nélkül,

folytatja tevékenységét annak megvalósítására. Apám az utóbbit választotta, így született meg a Kossuth Lajos Párt és egyidejűleg a Kossuth Lajos Lapja, majd a Kossuth Zászló, mint a Magyar Köztársaság jogutóda.

Nem kétséges, hogy az új törvény sokakat elriasztott a mozgalomtól, anél is inkább, mert az ügyészség ismét működésbe lépett. Vádat emeltek az akkorra már a fővárosba költözött apám és író társai ellen, köztük a szociáldemokrata Ormos Ede ellen is és most már szakbíróság tárgyalta az ügyüket. Háromtól hat hónapig terjedő fogház volt az ítélet, a végrehajtás csak a háborús amnesztia folytán maradt el. Végző soron azonban a világháború kitörése törte derékba a mozgalmat, a párt híveit soron kívül hívták be katonai szolgálatra. Apám, aki meg volt győződve, hogy a dinasztikus érdekekért indított háború, kimenetelétől függetlenül, csak a magyarság kárát szolgálhatja, félre nem érthető tüntetésül kivonta magát a katonai szolgálat alól, noha személyes bátorságáról történetek keringtek. Megelőzőleg azonban hatytyúdalként a Kossuth Zászló külön Dózsa számot jelentetett meg a felkelés negyven évfordulójára. Forradalmi hangú vezércikkében apám nyomatékosan hangsúlyozta, hogy *„Nagy volt Dózsa, mert a szegények ügyét védelmezte. Lelkében egybeforrott a nemzeti eszme az emberi eszme szeretetével... Szabadságharca még mindig tart és nem is fog addig véget érni, míg a magyar földnek nem lesz urává egyetlen igazi szerelmese: a magyar nép.”* Szava még évtizedekig pusztába kiáltott szó maradt.

AZ ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOM ÉS AMI UTÁNA JÖTT

A vérzivataros háborús évek alatt apám várt és reménykedett. Kiszorítva a parlamentből, pártjától és sajtójától megfosztva neve egyre inkább feledésbe ment. Mégis élt benne a hit, hogy eljön az idő, mikor újra kezdheti harcat törhetetlen politikai célkitűzéséért, *a független, nemzeti demokratikus és szociális magyar köztársaságért*. 1918 októberében már világossá vált, hogy a magyar vér bűnös pazarlása sem mentheti meg a monarchiát, a háború visszavonhatatlanul elveszett.

Apám nyomban lázas tevékenységbe kezd, lakásunk búcsúhellyé vált. Október utolsó napjaiban újra életre hívja a Köztársasági Pártot és 30-án, a forradalom éjszakáján, az Astória erkélyéről hangosan élteti a köztársaságot. Hiába a dörgő visszhang, köztársasági lázban ég a város, hiába sürgeti már másnap küldöttség élén a köztársaságot, Hock János, elnöke a Nemzeti Tanácsnak, leckéztető hangon válaszol: *„A király személyét pedig ne bántsa senki, mert a magyar nép mindig királyhű volt és mindig az is fog maradni.”* Aznap éjjel apám az elkeseredéstől nem aludt.

Másnap sem nyugszik. Érte jön a nép, *„mint egykor Táncsicsért”*, Krúdy írja így, vegyen esküt tőlük Kossuth sírjánál a köztársaságra. Aztán ő vezeti a népet Budára, sürgeti a köztársaságot, de a kormány még lojális, az emlékiratok elismerik, menteni kívánták a trónt a királynak.

Így mentek a napok veszendőbe, helyrehozhatatlan két hét napjai. Végül mégis győz a köztársaság. A parlamentben gyűl össze a nép, akkorra apám már jegyzője a Nemzeti Tanácsnak, ő olvassa fel a néphatározati javaslatot. Tombol az öröm, történelmi nap. De addigra már Ady szava szerint *„a sajtósok és a hadiszállítók, a bakkancsosok és aranyművesek, a legöregebb tolvajok és a legrégebb hamispénzverők egyszerre ráeszméltek arra, hogy ők mindig ellenségei voltak a háborúnak, a békéért, a szabadságért, a nemzeti eszmé-*

kért és a szabad gondolatért rajongtak.” És „köztársasági” lett — József főherceg is.

A késedelem, mint utóbb kitűnt, végzetesnek bizonyult. Megtörte a forradalom elsőrendű lendületét, és időt adott a régi rend pusztulást hozó lovagjainak, hogy kiépítsék harci hadállásukat. A korábban egységes közhangulat kezdett széttöredezni. Károlyi az emigrációban belátta ezt és késő bánattal elismerte, hogy minden másképp alakulhatott volna, ha *nyomban* kikiáltják a köztársaságot. Ugyanott apámról hangsúlyozottan állapítja meg, hogy a köztársaság pionírja volt és „*a forradalom legtisztább, legnemesebb és legbuzgóbb munkásai közé tartozott*”. Hozzátehetette volna, hogy jobb lett volna Nagy Györgyre hallgatni már a kezdet kezdetén.

De 1918 decemberében még mind Károlyi, mind apám hitte, hogy minden rendbehozható. Mikor Károlyi felhívta őt, hogy a Köztársasági Párt egyesüljön a Károlyi Párttal és erősítse annak haladó szárnyát, apám készséggel vállalkozott erre. Így lett a Károlyi Párt alelnöke, és mint ilyen 1919 újév napján ő üdvözölte Károlyit. Beszéde egyben politikai hitvallása volt. „*Mi a magyar demokráciát magyar lélekkel akarjuk megtölteni... Arra kell törekednünk, hogy a Himnusz gyönyörű harmóniával olvadjon össze a világszabadság dallamával, arra, hogy a nemzeti trikolór ölelkezve simuljon a vörös lobogóhoz.*”

Közben a bomlás egyre ijesztőbb, Károlyi aggódva látja, hogy pártján belül harcolnak az ellentétes erők, az újsütetű demokraták egyre hangosabbak. Viharfelhők gyűlnek az égen, az ellenség kívül-belül támadásra kész. Károlyi dönt, a miniszterekkel együtt kilép pártjából és velük új pártot hív életre. Progresszívet, a szocialistákkal együttműködőt. Apám hamarosan átlép az új pártba, mint Károlyiné írja az átlépésre jelentkezők közül egyedül őt veszik át a régi pártból.

A helyzet nem javul. Román csapatok törnek a védtelen országra, Erdély már a kezünkben van. Mikor megérkezik a kíméletlen Vix-jegyzék, már ott lebeg az árnya az országcsonkulásnak, Károlyi nem vállalkozik a követelt területek feladására. Átadja a hatalmat a szocialista erőknek, tőlük reméli a haza megmentését, és visszavonul a napi politikától. Apám ebben is követi őt.

Annál tevékenyebbé válik a román megszállástól kezdve. Nyomban életre hívja a Köztársasági Pártot, most már harmadszor. Szóban, írásban tesz hitet az őszirózsás forradalom eszméi mellett, követeli, hogy az ország kormányát a dolgozó polgárság, a földművelő nép és a munkásság képviselőiből alakítsák meg. Horthy bevonulása után is harcol, gyűléseket tart, egyszerre veszi fel a küzdelmet a legitimistákkal és a fehér terror képviselőivel szemben. A két sikertelen restaurációs kísérlet és a detronizációs törvény új lendületet ad a mozgalomnak. Horthyék ezt már megsokallják, végső leszámolásra szánják el magukat. 1921 nyarán a belügyminiszter rendelettel tiltja be a pártot, „*bolsevista agitáció*”-nak minősíti tevékenységüket. Apám hiába kereszteli át pártját a régi mintára, a házkutatások, a letartóztatások egymást követik, ellene meg vádat emelnek a Kossuth-mauzóleumnál tartott „izgató” beszéde miatt. Csak súlyos betegsége és idő előtti halála mentette meg a kemény börtönbüntetéstől, helyettese éveket töltött a szegedi Csillag-börön falai mögött. Az özvegygel sem voltak kíméletesebbek, anyámat utóbb a Horthy-bíróság ítélete emigrációba kényszerítette.

Apámnak bűnéről rótták fel azt is, hogy nem törődve a fenyegetésekkel vállalta a rendszer üldözöttjeinek védelmét. A népbiztos perben Ágoston Pé-

ter védelmét látta el és bátorságával kitűnt a védők közül. Élete utolsó nagy ügyvédi tevékenységét a Károlyi Mihály ellen indított hazaárulási perben fejtette ki. Romló látással készült kötetnyi terjedelmű védőiratában nemcsak állította, de bizonyította is, hogy a magyarságra kényszerített veszített háború vezetett az ország csonkulásához és ezért éppen azok és elődeik a felelősek, akik most ítéletet akarnak mondani felette. Persze hiába, a rendszernek bűnbakot kellett keresnie saját bűnének palástolására.

Az elsőfokú ítélet után apám súlyosan megbetegedett és 1923. március 29-én a sok szenvedés után megváltásként jött érte a halál. Mindössze negyvenhárom évet élt. A sajtó nekrológjai a tiszteletadás zászlóját hajtották meg elvhűsege előtt, Milotay István pimasz hangú vezércikke volt az egyetlen kivétel.

A sírnál, amelyet a Kossuth-mauzóleum tövében nyitottak, a napilapok beszámolója szerint — a fehérterror dúlása idején — több ezer gyászoló jelent meg, élén a Károlyi-kormány otthonélő minisztereivel; a Szociáldemokrata Párt küldöttségét képviselő-szónok vezette. Az unitárius püspök búcsúimája és számos utolsó üzenet után a Munkásdalárda éneke fejezte be a temetést.

Sírfát virágerdő lepte el, a koszorúk nemzetiszínű és vörös szalagjai békésen simultak egymásra. Pontosan úgy, ahogy ő életében vágyta. És mindenszentekkor még sok éven át hullott sírjára az őszirózsa...

